

פרק ד

ישנם דברים שהיה ראוי שלא לדרוש בהם מפני שהם מכבשונו של עולם. וכשקטני הדעת רואים אותם הדברים בספרים ואינם יורדים לעומקם, מתקלקלים הם במדותיהם ואמונתם. אמנם, כיון שבדורינו פרקו סופרים רבים עול המוסר והרבו לדבר עתק בדברים העומדים ברומו של עולם, הרי אנו חייבים לבאר לאמתה של תורה אותן הסבות העקריות שמביאות לקלי דעת לפרץ גדרות עולם ולהראות מקום טעותם. אף על פי שההכרח יאלצנו לבאר דברים שהיה מהראוי להעלימם ולהניחם רק לחכמים המבינים מדעתם.

השאלות הגדולות של חידוש העולם או קדמותו וכל השאלות האלהיות הנתלות בהן, חזרו בימינו להתנער, ומעמד הדרישה החל לצדדם כלפי הדרך שכפי ההשקפה הראשונה הוא מתנגד ליסודי האמונה. מובן הדבר שאף על פי שאין אותם דרכי הדרישה מוכיחים כלל ואינם כי אם בתור השערות, מכל מקום די להשערות כאלה לחמס את האמונה מלב האנשים שלא הכשירו את עצמם במה לקנות דעת האמונה והכרתה. ובאשר כי המעמיק באמת יתברר לו שאפילו לפי דרכי ההשערות החדשות אין לנו דבר פוגם³ ביסודי האמונה, אלא, שאפשר על פיהן לחדש איזה דברים של עומק הדעת שגם אלה אינן חדשות, על כן אחשוב שבהתבאר דברים כאלה ינוחו לבבות רבים מסערות הרוחות.

הקדמות באופן הגס של הפילוסופים הקדמונים היתה אכן נגף לאמונת ישראל. הדעה שחשבה שהעולם בכל יצוריו כה היו מעולם לא יסורו ולא סרו, אין עמה אות ומופת ושינוי מנהג כלל כיון שכל החוקים לפרטיהם הם מוכרחים, על כן הרבה הרמב"ם⁴ לבאר

3. בכתב היד לא ברור, אולי 'פוגע'

שאינן לאריסטו יסוד מוכרח על זה הדרוש. וכיון שהוא מסופק אנו שבים לקבלה וטוב לנו להיות תלמידי משה ואברהם, ובפרט שהדעה של החידוש מסכמת עם דרכי המוסר וארחות הצדק, שהוא גם כן אות ומופת על אמתתה של כל דעה. אמנם הדעה של הקדמות בצורה זו כבר עברה ובטלה מן העולם, עין בעין יראו לעינינו על ידי הדרישות האחרונות דרכי ההתפתחות וחילופי הצורה של כל היצור, עד שמי שיבא היום לומר שהעולם עם החיים והאדם כה היו מראש מקדם, יחשב כמתעתע וכשוטה שאינו מן הישוב.

ההשערות החדשות אומרות שאנו רואים עולמות הולכים ומשתכללים לפנינו, מתהו של האיתיר⁴ עד שיבאו לכלל שלמות ושכלול, ואין לנו דרך לנטות לפי זה שגם עם עולמינו כה היה המנהג. ולומר שנולד פעם אחת עולם מלא, או שמעולם כן היה, אין מקום בדעת ונסיון. החומר, אם יהיה קדום, יאמר הכוזרי² שאין זה נוגע ליסודי האמונה, כי מעולם לא נתעסקה תורתנו כי אם בהיצירה הצורית, אלא שאין כן דעת כמה גדולי ישראל³. ההתפתחות הבאה בהדרגה רבה של מליארדים שנים זהו המרעיש לבבות קטני דעה. הם חושבים שההתפתחות תתן מקום לכחש באלהים חיים, והם טועים מאד. דעת האלהים בנויה רק על ידיעת האחדות. כשאנו רואים היצירה הגדולה שהיא ערוכה בסדרי חכמה, והליכות החיים בגופם וברוחם ושכלם, שהכל נערך במערכה אחת, הרינו מכירים את הרוח הגדול שיש כאן שמחיה הכל ונותן מקום לכל. ואם דרכי החכמה מחייבים שיהיה הדבר בא על ידי התפתחות של רבבות רבבה שנים, עודי עלינו להתפלא ביותר מה רב ונשגב הוא החי עולמים, שכאין וכרגע נחשבו רבבות שנים שפועלות בלא הרף להפיק איזו תכלית רצויה.

הרצון או החיוב בחק האלהים, הוא הדבר שדנו עליו חכמי הדורות

מעולם. לפי ההשקפה נראה שאם נודה בחיוב אין כאן תורה ומצות. אמנם, ההשערה נוטה לפי הדרישות האחרונות לצד החיוב. אמנם, ראוי לדעת שאין החיוב סותר את התורה כי אם בהיותו מצומצם רק על חוקי הטבע המוכניים⁵, אבל כשיתפשט הדבר באחדות גמורה שכל חוקי הצדק והרשע היושר והעול וכל הדברים המסתעפים להטיב את הכח המוסרי של בני אדם, גם אלה מכלל המציאות הכללית המה, וגם הם נוסדו באותו הכח עצמו של איתן החוקים הכלליים של יסודי המציאות, אז נשכיל היטב כי אל המצוי האמיתי חי העולמים, לא נוכל ליחש לא רצון ולא חיוב כי הוא למעלה מאלה הגדרים. אמנם, נאמר עליו שם מצוי או הוה. וכיון שחוקי הצדק גם הם נמצאים במקור המציאות, וחוקי הצדק תובעים גם כן חובות רבות שאי אפשר לפותרן כי אם במציאות רצון כללי לצדק ומשרים, הרי החק הזה מוכרח שימצא מחיוב המצוי השלם, אם כן הרצון⁶ גם הוא עלול ומוכרח להמצא. מציאות ההודאה והכרת טובה כשתחסר מהמציאות ישאר רוח האדם בלא זיו וזוהר, על כן לא יתכן שתהיה המציאות הכללית חסרה ההשתלמות הזאת, שאינה באה כי אם בהיות רצון חפשי מתעסק בטובת היצור.

יסוד מגמתינו במה שאנו אומרים רצון בחק האל יתעלה, הוא שראוי שימשכו בנו על ידי הדעת את האלהים אותן המדות שראויות להמשך מפועל ברצון, שהן היראה והאהבה האמונה והבטחון, שהן בונות את אושר האנושי, ועל פיהן נגלה לנו השם יתעלה לפועל ברצון⁷. על כן אנו יודעים נאמנה שבהיותנו אומרים וחושבים כפי הרשמים שציור הרצון החפשי בחקו ית' צריך לפעול עלינו, ואנו מיסדים כל מעשינו ורגשי לבבינו על פי זה, אנו הולכים בדרך האמת. ואם נבטא ההיפך ונחשבו, ונכוין גם כן ארחות שכלינו רגשותינו ומעשינו על פי ציור ההכרח, זהו מדרכי

חושך. כי אין לנו בכל מושג כי אם לדעת את יחשו לנו, ויותר אין אנו משיגים. אפילו מהמושגים המוחשים, אנו משיגים הצבעים כפי התואר שרושמים על ציור חוש ראותנו, ואת הרך והקשה החם והקר הקל והכבד על פי המושג לנו, אבל היש לנו דרך לתאר כל אלה איך המה נמצאים מצד עצמם? על כן יובן הדבר שיסוד דעת האלהים באמת הוא כפי מה שהוא ראוי להמצא בידעה שלנו, והמשבש אותן הדרכים הוא טועה ומטעה.

פרק ה

שאינ מעשה בראשית שבתורה כולו כפשוטו, כי אם יש בו גם עומק משל כבר כתב הרמב"ם⁸. על כל פנים אין זה מעקרי תורה. הוא ז"ל אמר⁹ שאם היה לו מופת על הקדמות היה מפרש כתובי החידוש כאותו צד שפירש כתובי ההגשמה. אמנם במקום אחרי אמר שאין בריחתינו מהקדמות רק מפני תואר הפסוקים, כי אם מפני סתירת יסוד התורה שבה. שהרי אין עם הקדמות נס ושינוי מנהג, אם כן העמוד שיסודי הדת נשענים עליו היה בטל חלילה. והנה מובן היטב שדרכי הדרישות החדשות שטוענות רק בהתפתחות אין בהן ביטול כלל ליסודי התורה, ואף לא לתואר הכתובים של מעשי בראשית. אם יאמר הטוען שכיון שנתפתח למשל חומר הכדור במשך רבבות שנים, אם כן אינו רואה כאן יד ד'. ועוד יטעון: האורך הזה למה, ולמה לא יצאה הבריאה ברגע אחד אל הפועל. על זה נשיב לו בטעם ודעת, שדרכי ההתפתחות וההליכה של הדרגה בסדר המציאות לא הרחיקו אותנו מעולם מדעת את האלהים, כי אם קרבנו אליו באהבה ורוממות נפש. שהרי אנו רואים דרכי הסיבות והמסובבים לעינינו מעשים בכל יום, ומכל מקום כיון שאנו רואים שעושים מעשיהם בסדר נפלא, בחכמה רבה וחסד ורחמים גדולים, אנו מכירים את הפועל המחיה את הכל שהוא אלהים חיים, שלו עצה ותושיה¹⁰, חסד ורחמים. מה בין התפתחות כדורי הכוכבים והעולמות לפי גדלם ברבבות שנים¹¹, להתפתחות העובר במעי אמו במשך ירחים, ובכל זאת אנו מכירים כי "נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד... אשר עושיתי בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ, גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו". ומכל שכן אם נמנה סדרי ההתפתחות שעלו בהם החלקים

האורגנים מעת היותם ליסודות פשוטים עד בואם למצב אדם שלם חי ומשכיל, גם צדיק וישר ורב כח ועז. הנה התקופה גדולה והדרכים הולכים לאטם, והן הן שיעידו לנו על כח ה', בבואם לכלל תכלית נכונה. והנה זה פשוט אצל כל יודעי תורה כי לא נתבארו מעשי בראשית בתורה כי אם מעט מזעיר. ואמרו ז"ל במדרש רבה: להגיד כח מעשי בראשית לבשר ודם אי אפשר, לפיכך סתם הכתוב בראשית ברא אלהים. ויסוד הדבר, שלא דברה תורה כי אם במה שנוגע לכדור ארצינו, וגם זה רק לפי התוכן שיובן הצד המוסרי¹ שנוגע להישרת דרכי האדם בהליכותיו החיצוניות ורגשותיו הפנימיים יפה יפה.

כשנעמוד על סדר הבריאה של הכדור הארצי שלנו ממקום שהתחילה התורה לספר, נמצא שהיה בלא סדר ומרוב הקיטורים והאדים העבים והלחים היה מלא מים וחושך. והצעד הראשון היה שנטהרו קצת האדים עד שהיה קצת אור שולט, אבל לא היה בהיר כל כך האויר עד שיהיה אפשר לראות ממנו גוף המאורות. אם כן רק האור נברא, לגבי כדורינו, ועצם המאורות אינם נחשבים לברואים מצדו, שאלו היה אדם עומד עליו לא היה מכיר כלל שישנם מאורות במציאות. אמנם בוקר וערב היה על כל פנים מסיבוב הכדור, ואחר זה בא האויר לציור הראוי להקרא בשם רקיע, אף על פי שהלחות היתה רבה מאד למעלה מחוג האויר, המורגשת בראיה אילו היה אדם עומד אז עליו. ואחר כך התכנסות מימי הארץ למקום אחד והתפתחות הכח של הצמיחה. ואחר כך זיכוך האויר עד למדה זו של ראיית המאורות יפה באופן הראוי גם כן להתפתחות שכלית לאדם לחקור על סיבוביהם. ורק אז נעשה האויר מוכשר לנפש חיה ונבראו בעלי חיים המעופפים שפורחים במקום שהאויר דק, ודגים שאינם צריכים לטהרת האויר כל כך. ואחר כך שנטהר האויר ביותר, ראוי היה ליצירת בעלי חיים הולכים על הארץ והאדם. והנה אין כתוב בתורה 'ויעש אלקים ביום הראשון', 'ויעש אלקים ביום השני' וכו', כי אם נסדרו

המעשים בסדר נכון והדרגי, ועל כל חלוקה הזכיר 'ויהי ערב ויהי בקר יום אחד', 'יום שני' וכו', שהוא אחת לנו אם נפרש שהיה המעשה ההוא מכוון ביום תמים של כ"ד שעות, או שסתמה התורה כמה עלה זמן לכל שכלול. כי אם ההבנה הראויה להצטייר היא, שנערך הכל על פי סדר וכונה והכנה נאותה לתכלית החכמה והצדק האלהי, שבפועל יפעלו הרשמים על השלימות האנושית. בהיות יום השביעי קודש לזכרון מעשי בראשית, על כן מובנות הנה שש החלוקות הכוללות כערך ששת ימים ממש. גם אין כל מניעה בזה לא מצד הכתובים, ולא מצד חובת קדושת השבת שמכוונת כפי הציור הפנימי של האדם.

ואפילו אם נפרש עוד יותר על פי משל את הסיפור של בריאת האדם, שימתו בגן עדן, קריאת השמות, בנין הצלע, אין דבר מתנגד ליסודי התורה אם הכונה היא שאחרי שבא האדם קרוב למעלת ההכרה האנושית, ורגשותיו התחילו להתפתח באופן נאות אל הטוב והצדק וגם כן אל הנעם והיופי, מצא את הארץ גן עדן לפניו, ומטבעו ורגשו הפנימי הכיר יחש בינו לבין קונו, והסכימה דעתו על פי הכרתו הפנימית שהתגברה גם כן ברב תוקף כפי חוזק הנפש הטבעית של האדם, שלא הוטמאה בחשבונות רבים, שראוי לדבק בהדרכה הטבעית לא לעורר יותר מדאי את תשוקותיו, וכפועל נגלה לו במה שכפי טהרת נפשו הטבעית היה דרך השגת הדרכה מוסרית קרובה להיות מושגת כפי תכונתה השכלית גם כן בכל עז הכח המדמה, שבהשתלמות שניהם יחד תמצא הנבואה השלמה. על כן תיכף בהתנער היחש שבינו לבין יוצרו המדריכו בדרך טובים, זה היה דבר ד' שנגלה לו "מכל עץ הגן אכל תאכל". רק מעץ אחד, עץ הדעת טוב ורע, שהכיר בו בהכרה טבעית כח להגדיל סערת תשוקותיו, לצאת ממנוחתו הטבעית, ומזה תבא המכשלה שלא להאמין במנוחה במורה הדרך הישרה, כי אם לבחון את הרע אולי אינו רע, ולסור מן הרע רק אחרי הודעו בידיעה והרגשה שהוא רע, ומזה תבאנה כל העלילות ההסתוריות שהנה

הדריכו את האדם על ידי מה שהרגיש את הרע בכל עומק מרירותו. אבל כמה רעות יסבול מזה באין חקר, מה שלא היה צריך לזה במצב המנוחה הטבעית הוא היה ראוי לדעת רק את הטוב. והנה התחיל האדם להרגיש צורך יחש בינו לבין קונו, באורח ישר מאד בשמירת טהרת טבעו, ועוד לא קנה מושג חיי משפחה, ולא יחש נכון עם שאר הבעלי חיים. אחר כך התפתחה השגתו להבין יחש שאר בעלי חיים, "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו",⁶ והכיר יתרונו עליהם. אז התחיל להרגיש צורך בחיי המשפחה. "ולאדם לא מצא עזר כנגדו"⁷. בהיותו שקוע בשרעפיו, נפלה עליו תרדמה, ובמחזה ראה כי האשה אשר עמדו מצלעותיו לוקחה. יסוד חיי המשפחה הוא להכיר שרק על ידי שניהם ישתלם הבנין, ולא להיות רק ל"עזר" לבד לתועלת היחיד, כי אם להשלמתם שניהם — "כנגדו". וזה השיג באופן רשמי על ידי פעולת המחזה שבתרדמה. מאז התחיל אותו היחיד להכיר ערך חיי המשפחה בטהרתה. אמנם המצב הטבעי והריעות עם בעלי חיים הביאם להבין שיחם ושיגם, וגם בעלי חיים בפרט הערומים שבהם הבינו גם כן חלק רשום מהלך נפש האדם. על כן הנחש⁸ בחפצו להזיק, התחיל כטבעו לעורר רגשי תאוה בלב האשה אל פרי העץ הידוע, ופרץ חומת המנוחה, ונתגבר בתחילה כח התשוקה על חפץ המנוחה הטבעית, ומזה נולדו כל סכסוכי החיים. במצב המנוחה אין צורך לעמל ולא להערות של מכאובים לחזק המוסריות, כי האמת והצדק ודעת אלהים הם מושגים מבוררים פשוטים וקרובים למי שלא פרץ חומת הטהרה של המנוחה הטבעית בנפשו, ולא היה צורך לא לחלאים, ולא למיתה. ואולי היה הגוף הולך ומשמש את הנפש עד זמן שישלים את חוקו והיה מניחה אחר כך בשמחה

6. בכתב היד נוספה ההערה הבאה בצד העמוד: "ואין קפידא אם נצייר הנחש כולו ציורי, וכן עץ הדעת על התגלות הנטיה לצאת ממצב המנוחה והתמימות העדינה".

וטוב לב, או מצב המנוחה וטהרת החיים הטבעיים הרוחניים והגשמיים היה גורר אחריו העדר הצורך כלל בשום פירוד של הרוח מעם הגוף. המקום ודאי לא יהיה צר לבני אדם². כי ברוב ההשתלמות ההדרגית יתגלו עוד בנקל דרכים להתיישב בכוכבים רבים ועולמות אין מספר. אהבת הבנים היתה באה מטעם השכל וההכרה של הצדק והיושר הטבעי ולא היה צריך לסעדו על ידי חבלי הלידה, כטבע כל דבר שיהיה יקר על ידי הכבידות שיש בהשגתו. אמנם בהפרע מצב המנוחה, התחילו הכוחות להתפרץ מגבולם, לשאוף כפי התשוקה של ציור ההנאה ולא כפי המנוחה הטבעית. אז הכירו כי ערומים הם, והתחילו להרגיש הנוחם בכל מכאוביו. והרגש החזק וכח השכל הטבעי שהיה עודנו איתן עם כח המדמה שלא נטשטש עדיין היה מעמד הנבואה מוכן מיד, ואם ברגשם הטבעי עשו להם חגורות, התחבאו מפני קול אלהים. אז התחיל מצב הריחוק של הבעלי חיים מן האדם, כי נתרחק מהם הרבה ביציאתו ממנוחת הטבע שהמה עדיין נתונים בה. והוכרה השינאה במין הנחש ביותר, לרעתם ולרעת הבעלי חיים, כי בהיות האדם קרוב להם היה מוכן לרומם. ומצב האשה הוכרח להשתנות לתת גדר לתגבורת הפרעת המנוחה על ידי תשוקת החמדה של השעה, ועול החיים הוכרח להיות כבד מאד, ועמו המיתה המוכרחת גם היא, לשום על כל פנים קץ להמצב הבלתי טבעי. ומהשתלמותם בדעת והכרה, יד ד' היתה זאת לעשות להם כתנות עור, שבזה הותחל השבר להתרפא. אך בדרך רפואה ארוכה מאד, מסובלת ממכאובים רבים וקשים.

והנה מעבר זה עבר אחד מכל החיים שהשתלם באופן ראוי לשם אדם. ועל ידי אלו הסיבות הנפשיות נעשה פרץ גדול בינו לבין החיים. וזהו היחיד הוא האדם ההיסטורי, שמכאן ואילך תספר התורה תולדותיו בדיוק נמרץ. אם כן אין בכל דרך הדרישה החדשה אפילו לפי דעת דרווין אף על פי שהיא רק השערה, סתירה לפינות התורה. שיסודה רק שנכיר שכל הסיבובים הגדולים מאחר

שהם ערוכים בחכמה ופונים לחסד ולרחמים, עשויים הם בחכמה ודעת, ונובעים ממקור החיים והשלימות והחכמה האלהית, או קרא הענין האלהי או טבע האלהות, הוא שמחייב ההדרגה כולה. אבל אי אפשר כלל שיחסר איזה דבר שצריך להשתלמות היותר שלמה, היא השתלמות רוח האדם והכרתו השלמה, עד שישוב למנוחתו הטבעית וגן עדנו, אך באופן יותר שלם עוד, עדן שלא ראתה עין כל בריה. והוכן הכל מראש, כח הנפש והכשרה לנבואה, אפשרות לניסים לשעתם. ובכל עת כפי הצורך של השלמת הרוח האנושי וכל ארחות חייו. ואך מקצר דעת יחשבו נבוכי דורינו כי שיטת ההתפתחות על דרך קאנט לאפלאס ודרוויין, ועוד מחכמי הזמן תביא עמה הריסת התורה, חלילה וחלילה. תורתנו הקדושה כולה עם כל מסורותיה ההסתוריות וקבלתה הנאמנה לא תנוד אף נדנוד קל מפני כל בקורת. ואם ההכרה ההגיונית תביא לאמת אותן ההשערות, ומכל שכן אם מופתים מכריחים יולדו להם, יהיו רק עוזרים לבאר ארחות סיפור מעשה בראשית שבתורה כפי המוסכם אל השכל. אבל האמת ההסתורית ודעת האלהים, ועמה חובת השמירה של כל התורה כולה לא תתחייב להשתנות אפילו שינוי קל, מחמת רושם של הידיעות והדרישות החדשות. אבל עוד ירחיבו את הלב, ויגדילו את מושגי דעת האלהים ואהבתו ויראתו והחשק ללכת בדרכי הטוב והצדק שהם דרכי ד' ביתרון רב.

כללן של דברים, אף על פי שעוד אין שיטת הפילוסופים והחוקרים האחרונים דבר של הכרח, אבל כיון שהדור נוטה להשערותיהם שנראות ישרות לפי תולדות איזה דרישות ומופתים קרובים, כבר הספיקו להרס את אמונת התורה מלב צעירים נכשלים, ובאים בימים הדומים להם ברפיון כח הבינה וההכרה הישרה, על כן עלינו החובה לבאר שאם יהיו גם כן כל אלה החקירות מאומתות, אינן נוגעות מאומה ליסודות התורה וסעיפיה, כי אם הם מעירים לפרש פרשת מעשה בראשית הסתומה, שכבר אמרו חז"ל: להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר, לפיכך סתם הכתוב "בראשית

ברא אלהים". וכבר ביארו המקובלים ביחוד וסמכו גם כן על דברי מדרש² שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן, שעברו כמה תקופות על הבריאה עד שבאה לזה המצב, אבל היסוד העקרי הוא רק להשכיל, כי הצדק והיושר הניתן ביד האדם בבחירתו נמצא בכלל כוחות המציאות כל הדרכים הצריכים להשלמתו. ודרכי ההשלמה של הצדק האנושי הם כערך תכליתי עליון להמציאות שהולך ונבנה על פי כל סדרי החיים, והליכות ההיסטוריא הכוללת, ושל ישראל ביחוד.